

53. Barycz H. Aleksander Brückner // Kwartalnik Historyczny. – R. LIII. – 1939–1945.
54. Skalkowski A. Bronisław Dembiński (1858–1939) // Kwartalnik Historyczny. – R. LIII. – 1939–1945.
55. Halecki O. Ludwik Finkel jako historyk ostatnich Jagiellonów // Kwartalnik Historyczny. – R. XLV 1931.
56. Maleczyński S., Zajączkowski S. Działalność naukowa śp. Antoniego Prochaski // Kwartalnik Historyczny. – R. XLI. – 1931.
57. Kolankowski L. Historyk Jagiellonów // Kwartalnik Historyczny. – R. L. – 1936.
58. Bobińska C. Wstęp // W. Smoleński. Wybór pism. – Warszawa. – 1954. – S. V–LXIX.
59. Tymieniecki K. Charakterystyka naukowej działalności Stanisława Smolki (1854–1924) // Życie i Myśl. – R. I. – 1950.
60. Abraham W. Bolesław Ulanowski // Kwartalnik Historyczny. – R. XXXIII. – 1919.
61. Willaume J. Szymon Askenazy historyk dwu stuleci // Księga pamiątkowa dziesięciolecia Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie 1944–1954. – Lublin, 1955.
62. Kersten A. Wstęp // Cermak W. Ostatnie lata Jana Kazimierza. – Warszawa, 1972.
63. Otkaniowski M. Stanisław Estreicher (1869–1939) // Kwartalnik Historyczny. – R. LIII. – 1939–1945.
64. Grabowski T.S. Feldman Wilhelm (1868–1919) // Polski Słownik Biograficzny. – T. 6. – Kraków. – 1948.
65. Glemma T. Prace naukowe śp. Ks. Jana Fijałka // Kwartalnik Historyczny. – R. L. – 1936.
66. Manteuffel T. Jan Korwin Kochanowski (1869–1949) // Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. – R. XLII. – 1949.
67. Kurowska K. Feliksa Konecznego nauka o wielości cywilizacji // Przegląd Humanistyczny. – R. XXII. – 1978. – nr. 7/8.
68. Semkowicz W. Działalność śp. Krzyżanowskiego na polu paleografii i dyplomatyki oraz historii Polski // Kwartalnik Historyczny. – R. XXXI. – 1917.
69. Bobińska C. Marchlewski jako historyk // Julian Marchlewski. Materiały sesji naukowej z okazji 100 rocznicy urodzin. – Warszawa, 1968.
70. Bujak F. Życie i działalność Karola Potkańskiego (1861–1907) // K. Potkański. Pisma pośmiertne. – T. 1. – Kraków, 1922.
71. Adamus J. Problemy polskiego neoromantyzmu historycznego // Kwartalnik Historyczny. – R. LXV. – 1954. – nr. 1.
72. Maternicki J. Kilka uwag o prądach i przełomach w historiografii polskiej XIX i XX w. // Historyka. – T. IV. – Kraków, 1974.
73. Maternicki Jerzy Warszawskie środowisko historyczne 1914–1918 // Warszawa XIX wieku 1795–1918. – Warszawa. – 1970.
74. Dutkiewicz J. Szymon Askenazy i jego szkoła. – Warszawa, 1958.
75. Inglot S. Historiografia polska 1886–1936. Rozwój historii społecznej i gospodarczej // Kwartalnik Historyczny. – R. LI. – 1937.
76. Topolski J. Badania historycznogospodarcze w Polsce // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. – T. XXV. – 1963.
77. Kutrzeba S. Rozwój nauki historii prawa polskiego // Kwartalnik Historyczny. – R. LI. – 1937.
78. Grabski A.F. Warszawska szkoła historyczna. Próba charakterystyki // Polska myśl filozoficzna i społeczna. – Warszawa, 1975. – T. 1.
79. Maternicki J. Zmierzch szkoły krakowskiej i opozycja historyków warszawskich // Kultura historyczna dawna i współczesna. Studia i szkice. – Warszawa, 1979.

Summary

During the XIX – XX centuries in polish historiography the discussion between two main positivist's historical schools of thought – the Krakow and the Warsaw – was expanded. They were ruled over by neo-romantic and modernist's schools, which were more corresponding to the standard of those days scholarship and social and political realities.

Л. М. Маленко

ІЗ ТВОРЧОГО ДОРОБКУ ФЕДОРА АНДРІЙОВИЧА ЩЕРБИНИ

19 листопада 1902 року начальник Головного управління козацьких військ відправив дивне, на перший погляд, розпорядження наказному отаману Кубанського козацького формування Я.Д.Маламі. Останній мав поклопотатися про написання історії ввіреного йому війська. Подібні розпорядження отримали й інші наказні отамани козацьких військ Російської держави. Рішення про написання повної історії козацьких військ, яка буде базуватися на історичних документах і висвітлювати реальні події без упередженого ставлення, приймалося на рівні головної посадової особи Військового міністерства. Військовий міністр у резолюції на доповіді Головного управління козацьких військ написав: “Необхідно поспішити складанням детальних історичних праць до кожного з козацьких військ за визначеною програмою, про його минуле, далі скласти, згідно з загальною програмою опис про

сьогодення козацьких військ, тоді легше буде без помилок і сумнівів вирішувати всі питання, що визначають майбутнє кожного з козацьких військ окремо й усіх разом узятих” [1, арк.103зв.].

Я.Д.Маламі та військовому правлінню залишалися тільки віднайти автора майбутньої праці. Кандидатура Ф. А. Щербини постала не одразу. Кубанське військове правління спочатку вирішило запропонувати виконати своєрідне держзамовлення одному з провідних козакознавців того часу, автору багатьох робіт із козацької проблематики, професору Московського університету Д.І.Яворницькому. Вибір обґрунтовувався тим, що відмінне знання історії, культури, побуту Запорозького козацтва дослідником стане доброю основою для відтворення історії Кубанського козацького війська. Д.І.Яворницький у цей час доволі часто бував на Кубані в зв'язку зі створенням комітету з викупу в німців-колоністів о. Хортиці. Це, безумовно, сприяло б проведенню евристичної роботи вченим у Кубанському військовому та регіональних архівах. Дмитро Іванович навіть дав попередню згоду наказному отаманові Я.Д.Маламі. Однак вже 30 грудня 1902 року, завантажений виконанням термінових проектів, Д.І. Яворницький листом відмовляється від пропозиції Кубанського військового правління.

Почався пошук нового кандидата на написання історії одного з найбільших, уславлених козацьких військ Російської держави. Вибір зупинився на місцевому дослідникові, кубанському козакові за походженням Ф.А.Щербині. Він уже мав певний доробок у цьому плані. В 1884 році Ф.А.Щербиною була опублікована праця “История самоуправления у кубанских казаков”. Він брав участь у формуванні збірника “Кубанское казачье войско (1696–1888)” і написав до нього нарис “История Кубанского казачьего войска” (1888 рік). У 1891 році було надруковане дослідження вченого “Земельная община кубанских казаков”. Окрім цього, обіймаючи посаду керівника статистичного бюро Воронежського губернського земства (1884–1901 роки), Ф.А.Щербина уклав і відредагував 66 томів статистики, написав історію Воронежського, Золотоніського та Полтавського земств, дослідив економіку Владикавказької залізниці. Саме йому 10 січня 1903 року начальник штабу Кубанського козацького війська Г. Богданович і співістив про відповідальне доручення військового правління. Поки Ф.А. Щербина розмірковував над пропозицією козацького уряду в різних колах Кубані розгорнулися дискусії з приводу того, чи зможе дослідник, проживаючи і працюючи у Воронежі, написати повноцінну історію Кубанського війська, і чи вдасться Ф. Щербині в повній мірі відтворити всі сторони життєдіяльності козацтва, особливо питання культурної спадщини та побуту. Дискусії швидко вийшли за місцеві рамки і почали обговорюватися на сторінках столичного “Весника казачьих войск” [2, с.237-238; 3, с.230]. Постало питання і про співавторство Ф.А. Щербини та Є.Д.Феліцина у справі написання історії козацького формування. Не виключалася можливість активної участі в проекті П.П.Короленка та І.І.Дмитренка.

Проте, час розставив усе на свої місця: питання про співавторство Є.Феліцина в майбутній роботі відпало зі смертю дослідника у грудні 1903 року, а самого Ф.А.Щербину, як політично неблагонадійного, було заслано на Кубань у родові помістя “Джанхот” під гласний поліційний нагляд. Із поверненням на батьківщину вчений одразу погоджується взятися за написання історії Кубанського війська.

До виконання державного замовлення Ф.А.Щербина поставився досить відповідально. Усвідомлюючи, які завдання поставлені перед автором, він заявив, що не допустить конкурсу на співавторство, а буде працювати сам із 4-ма помічниками та 4-ма підручними, які допоможуть йому в зборі та систематизації архівного матеріалу. Далі написав доповідну записку на ім'я начальника Кубанської області та наказного отамана Кубанського війська. В ній Ф.А. Щербина виклав своє бачення організації роботи з написання історії іррегулярного формування; визначив термін, упродовж якого має бути виконане держзамовлення; склав попередній кошторис витрат, необхідних на проведення евристичної роботи, на написання та видання історії Кубанського козацтва. До доповідної записки була додана програма по написання праці.

Ф.А.Щербина був переконаний, що його попередники вже вилучили з архівів основну масу документів з воєнної, соціально-економічної історії козацького формування, тому й визначив термін написання праці два роки. Однак, через декілька місяців напруженої евристичної роботи стало очевидним, що “матеріали попередніми істориками бралися з відомої точки зору і під впливом певних тенденцій”. Уведені в науковий обіг архівні документи не давали можливості всебічно дослідити жодну зі сторін життєдіяльності козацтва на Кубані. Попереду були роки напруженої праці по виявленню досі невідомих архівних документів, накопиченню матеріалів для відтворення повноцінної історії війська і краю, з яким тепер було пов'язане майбутнє козацького населення; систематизації, класифікації та опису зібраної документації. Матеріали, необхідні для відтворення історії козацького формування, прийшлося розшукувати не тільки у регіональних архівах, а й в архівосховищах центральних органів управління. Безперечно, одній людині було не під силу за короткий термін зібрати такий потужний пласт документів для ґрунтовного дослідження. Допомагали помічники. Ф.А.Щербина особливо був вдячний за допомогу С.В.Петлюрі, А.А.Павлову, П.Ф.Немолякіну, яким щиро і щиро подякував у передмові до першого тому “Історії...”. Знайомство помічників з матеріалами до історії козащини, плідна робота під керівництвом вченого сприяла тому, що дехто з них і сам почав

друкувати статті та повідомлення з історії краю, козаччини. Так, С.В. Петлюра написав декілька історичних робіт з козацької тематики, а в періодичних виданнях інформував громадськість України про те, як просувається робота дослідника по відтворенню історії кубанської козаччини [4, с.1-11; 5, с.347-350; 6, с.186-201; 7, с.61-62].

Звертає на себе увагу науковий підхід Ф.А. Щербини до джерелознавчої бази дослідження. Документи, які потрапляли до рук дослідника та його помічників, одразу розкладалися по напрямках, класифікувалися, систематизувалися. В перші місяці плідної евристичної роботи для колективу, який працював над збором архівних матеріалів, стало очевидним, що документи, які вдалося вилучити з архівосховищ, ніколи раніше не вводилися до наукового обігу. Більш того, значна частина з них суперечила певним тенденціям, іноді зводила нанівець висунуті раніше концепції розвитку краю. Опрацювання потужного комплексу неопублікованих джерел, розуміння того, що потрібні будуть переконливі докази нового бачення історичних процесів, переконання в необхідності познайомити з виявленими матеріалами широке коло дослідників, змусили Ф.А. Щербину гостро поставити питання про необхідність паралельно з написанням історії Кубанського війська видавати збірники матеріалів до історії козацького формування. Листи з обґрунтуваннями були відправлені у відповідні органи місцевого та центрального управління. В них дослідник писав: “Кожний відділ, за змістом документів, являє собою щось особливе, пов’язане, однопредметне і, так би мовити, сам собою направляється на друкування” [1, арк.7-8]. Разом з тим, він наголошував, що збірники матеріалів повинні носити науково-довідковий характер. Для цього кожний збірник повинен включати в себе однопредметний матеріал, розташований у хронологічному порядку, з передмовою, в якій буде вказано характер документів, подано короткий виклад змісту кожного окремого документу з відповідними поясненнями та уточненнями до нього. В такому вигляді збірники історичних матеріалів до історії Кубанського козацького війська, на думку Ф.А.Щербини, мали б, крім наукового ще й практичне значення, бо давали б масу довідкового матеріалу з різних галузей військового господарства, цінні дані зі статистики, впровадженню окремих технологій, тощо.

Ф.А.Щербина клопотався про видання спочатку 6-ти томів збірника архівних документів до історії війська. В 1906 році, по мірі накопичення матеріалів, він поставив питання про видання 12-ти томів систематичного збірника архівних документів, які обов’язково мають супроводжуватися коментарями, покажчиками та науково-допоміжним апаратом. При цьому вчений знову ж таки наголошував, що збірники потрібні не для однієї історії та істориків, вони можуть дати практичні рекомендації та поради для тих чи інших заходів, для різних галузей господарства (наприклад, для рибальства, солепромислу, тощо).

Працюючи в архівосховищах регіону дослідник гостро поставив питання про необхідність забезпечення належних умов зберігання історичних документів. Уже на початковому етапі знайомства з документациєю військового архіву Кубанського козацького війська Ф.А.Щербина констатував зникнення багатьох документів різної видової належності, в тому числі оригіналів деяких важливих актів та указів. Дослідника засмутила і відсутність у військовому архіві “Исторических записок о войске Черноморском” військового старшини Туренка, які мали особливу цінність і вже на той час стали бібліографічною рідкістю. Дослідник наголошував, що збереження десятиліттями накопичуваного документального багатства можливе через його публікацію у вигляді збірників документів та суворого дотримання в будівлях, які відведені для зберігання документації, охоронного, температурно-вологого, протипожежного режимів. Звертає на себе увагу те, що Федір Андрійович не тільки організував вивчення архівних матеріалів з історії краю, війська, а ще й прагнув зберегти їх та зробити народним надбанням.

Отже, бачимо, що основною джерелознавчою базою дослідження Ф.А.Щербини стали архівні документи різної видової належності: актові, справочинні, статистичні. Разом з тим, учений у процесі роботи над “Історією...” не останнє місце відводив мемуарним творам, у тому числі й епістолярії. Його заклик “вивчайте рідний край по одинці чи організованими групами, але ніколи не випускайте із поля зору наукового плану і системи. У знанні рідного краю – наша сила і велич батьківщини” став для добровільних помічників, сподвижників Ф.А. Щербини, усіх зацікавлених в написанні правдивої історії козацтва та краю, полем діяльності, напрямком роботи [8, с.6]. Із домашніх скринь діставалися приватні записки, спогади, мемуари, листи і передавалися досліднику, або друкувалися власниками матеріалів. Щоб активізувати процес пошуку мемуаристики, епістолярних документів Ф.А.Щербина з березня 1904 року регулярно публікував у “Кубанських обласних відомостях” запитальник з історії краю та козацького формування [9]. Іноді зразки мемуарної літератури та листи напівофіційного і приватного характеру потрапляли до вченого після його виступів на зібраннях різних наукових і громадських організацій та товариств. Саме у таких матеріалах, на думку Ф.А.Щербини, можна віднайти “свідчення, які б характеризували побутові особливості козака, його світогляд”. Для дослідника це було важливим. Він неодноразово наголошував, що “козаки повинні знати, що в середовищі їхніх дідів та батьків були свої Муції Сцеволли і Горації Коклеси, і саме цю частину історії я вважаю неможливим скорити, а подати якомога повніше” [1, арк.90зв.; 3, с.248].

Необхідність опрацювання потужного комплексу різнопланових джерел, виявлених у 14 архівосховищах країни, та затримка проведення підготовчих робіт Головним управлінням козацьких військ не дозволили Федору Андрійовичу написати історію Кубанського козацького війська за термін, визначений самим же автором. Тільки добре організована, цілеспрямована робота вченого та його колективу помічників дала можливість вийти в 1910 та 1913 роках двом томам “Истории Кубанского казачьего войска” з друку. Так з’явилося фундаментальне дослідження в галузі гуманітарних та воєнних дисциплін.

Вибір військовим правлінням автора для відтворення історії козацького формування цілком виправдався. Видана двохтомна монографія Ф.А.Щербини з моменту її виходу в світ була поставлена сучасниками в ряд таких значущих видань, які з’являються в десятки років раз; а зміст її визнавався особливо цінним [10, с.177]. Праця Ф.А.Щербини одразу привернула увагу широкого загалу і була оцінена як вагомий внесок у воєнно-історичну науку. Разом з тим, книга, будучи офіційним замовленням, пронизана духом демократизму, палкої любові до рідного краю, людей.

Водночас слід зазначити, що залучення до роботи з документами людей, які не мали належної підготовки, освіти, навичок, а також поспішність автора під час написання “Исторії...” далися взнаки. У монографії зустрічаються поверхневі судження, історичні анахронізми, іноді помилкова інтерпретація джерел. Водночас історія Кубанського козацтва у викладенні Ф.А.Щербини і нині не втратила свого енциклопедичного характеру та залишається настільною книгою істориків-козакознавців, усіх, хто цікавиться історією козаччини.

Виданій двохтомній монографії передувала копітка робота. І не тільки автора, а й цілого колективу добровільних помічників, що розбирали, систематизували архівні матеріали, писали анотації документів, тощо. Сам Ф.А. Щербина, погоджуючись на написання історії Кубанського козацького війська, навіть не підозрював, яку купу паперів доведеться переглянути щонайменше в 14 архівосховищах країни, щоб відтворити всі сторони життєдіяльності козацтва на Кубані. Згодом дослідник напише, що спочатку планував видати історію Кубанського козацького війська у двох томах (близько 30 друкованих аркушів кожний). Такі припущення Ф.А. Щербини робилися на основі даних про архівні матеріали, вже надрукованих джерел та вказівок знатока архівів Е.Д.Феліцина. Але насправді матеріалів виявилось значно більше, ніж можна було собі уявити. Як наслідок – постала необхідність написати не 60 друкованих аркушів, а щонайменше 120 і видавати “Исторію...” в 4-х томах [11, арк.9].

Третій том “Исторії...” Ф.А.Щербина планував присвятити розвитку внутрішнього життя козацтва, матеріальній та духовній культурі козацького населення краю. Судячи з програми по написанню історії Кубанського іррегулярного формування, бачимо що дослідник прагнув якомога повніше описати саме етнокультурні та культурно-побутові особливості козацтва. Ф.А.Щербина планував охопити широке коло питань, починаючи від умов життя козацького населення на Кубані і особливостей виховання дітей до світоглядних уявлень Запорозького, Чорноморського і, нарешті, Кубанського козацтва [11, арк.21-22; 3, с.249-250]. В реалізації цього плану досліднику мали допомогти мемуари, епістолярні джерела, зібрані та записані ним і його помічниками зразки усної народної творчості.

Прагненням дослідника видати третій і четвертий томи “Истории Кубанского казачьего войска” не судилося здійснитися. Однак є підстави говорити, що події Першої світової та Громадянської воєн, у роки яких Ф.А.Щербина брав активну участь у суспільно-політичному житті, не завадили вченому продовжувати роботу над третім та четвертим томами “Исторії...” . У червні 1919 року Кубанський крайовий уряд надав досліднику кредит у розмірі 33 тис. крб. на доопрацювання матеріалів третього і четвертого томів та на їх видання [12, с.19].

Падіння Кубанської республіки спричинило від’їзд Ф.А.Щербини закордон. Від’їжджаючи у складі кубанської делегації до Сербії, дослідник забрав із собою частину матеріалів та регалій Кубанського козацького війська. Значна частина архівних документів, нотаток, виписок була схована в його садибі в Джанхоті. В 1928 році Ф.А. Щербина написав засновнику Кубанського архіву в Празі П.Л. Макаренку, що, мабуть, “мій готовий третій том та матеріал до четвертого тому пішов на цигарки товаришам”. Однак, надія на збереження схованих паперів залишалася, бо далі він просить П.Л. Макаренку написати колишньому членові Кубанської Ради Савці Крикуну, який в середині 20-х років повернувся з еміграції до Росії, щоб той віднайшов схований у Джанхоті у потаємному місці архів і переправив його до Праги [13, с.166]. Нажаль, подальша доля архіву Ф.А.Щербини, як і доля С.Крикуну, не відома.

У Державному архіві Краснодарського краю є окремий фонд документів до історії Кубані та козацького війська, зібраних Федором Андрійовичем Щербиною (ф. № 764). Його віднесено до категорії “особливо цінних”. Формування 764-го фонду тривало протягом 1925–1973 років. У 1925 році документальні матеріали, які збиралися дослідником для написання історії Кубанського козацького війська, спочатку поступили на державне зберігання в архів Ростовського обласного архівного управління. В жовтні 1953 року згідно з розпорядженням Головного архівного управління МВС СРСР вони були передані до Державного архіву Краснодарського краю і включені там до дореволюційного 764-го фонду. На момент передачі нараховувалося 56 справ, які охоплювали період з 1775 по 1914

роки. У квітні 1958 році в Державне управління “Крайдержархів” додатково поступило ще 7 справ за період з 1833 по 1895 роки. У серпні 1973 року із Праги до Росії були привезені деякі документи, що залишилися після смерті Ф.А.Щербини. Ці матеріали зберіг, а потім і передав на батьківщину через старшого інспектора архівного відділу крайвиконкому, командированого в Чехословацьку Республіку, Г.Т.Чучмая опікун покійного сина вченого М.Х.Башмак [14, с.106].

У жовтні цього ж року документи Ф.Щербини були передані на зберігання до Державного управління “Крайдержархів”. Після науково-технічного опрацювання документів, які поступили до архіву, було сформовано ще 35 справ за 1904-1937 роки. Серед переданих із-за кордону матеріалів були наукові та науково-популярні праці вченого, документи біографічного характеру, матеріали службової діяльності.

Значення матеріалів особистого фонду Ф.А.Щербини важно переоцінити. Різноманітність та багатство документальних матеріалів у фонді дозволяють говорити про їх виключну джерелознавчу цінність. Значну кількість документів цього фонду можна вважати першоджерелом до історії Кубанського козацтва, Кубані, міста Катеринодара (Краснодара), Катеринодського військового собору, духовного училища та інше. Серед колекції документів, зібраних Ф.А. Щербиною, є значна кількість матеріалу до історії козаччини, а саме:

- Програма по написанню історії Кубанського козацького війська (1792–1825 рр.). Серед документів – оригінал попереднього кошторису витрат на наукову роботу, який мав складати мінімум 21 тис. крб. і прохання про дозвіл набрати для цієї роботи штат співробітників у складі 8 осіб (4 досвідчених дослідників і 4 підручних) терміном на 2 роки.
- Рукопис Ф.А. Щербини “Природничо-історичні умови Кубанської області і поступове заселення її різними народами (1792–1825 рр.)”.
- Виписки з Одеського архіву за 1832 рік із справи “Про заселення Новоросійського краю запорозькими козаками”. Серед нотаток – прохання колишніх козаків Задунайської Січі про дозвіл переселитись із-за Дунаю до Південної України; проект положення про переселення на узбережжя Азовського моря; списки козаків-переселенців.
- Історична довідка про флотилію чорноморських козаків.
- Журнали воєнних дій на Чорноморській і Кавказькій кордонних лініях; рапорти, відношення, розпорядження та листи стосовно воєнних дій на Кавказі.
- Виписки з Кубанського військового архіву та архіву м. Владикавказу про воєнні сутички козаків із горцями, про несення військовими підрозділами Чорноморського (згодом Кубанського) козацького війська кордонної служби.
- Відомості про військову суконну фабрику.
- Виписки із архівних справ про фінансування Чорноморського (згодом Кубанського) козацького війська.
- Відомості про постачання Кубанському козацькому формуванню продовольства та фуражу.

Серед рукописів наукових досліджень значний інтерес викликає праця, в якій висвітлюються питання козацької земельної ідеології. Літературна сторона діяльності Ф.А. Щербини представлена віршами та поемами: “Чорноморці”, “Богдан Хмельницький”, “Петро Кубанець”.

Інформативним у плані вивчення науково-творчої спадщини Ф.А. Щербини є ф. 400 Російського державного військово-історичного архіву. Серед матеріалів фонду – листування вченого з Головним управлінням козацьких військ Військового міністерства з приводу уточнення та доповнення програми по написанню багатотомної історії Кубанського війська; детальні фінансові звіти про грошові витрати на командировки для роботи в архівосховищах країни; доповідні записки з обґрунтуванням необхідності уточнити кошторис витрат; клопотання дослідника про дозвіл видати шеститомний (згодом дванадцятитомний) збірник документів до історії Кубанського іррегулярного формування, звіт про виконання державного замовлення щодо написання історії кубанського козацтва, тощо.

Цінними у царині дослідження козацької проблематики є справи фонду, що містять детальну програму написання багатотомної історії Кубанського козацького війська та опис попередньої систематизації документів приватного і військового господарства різних форм господарювання. Нижче ми приводимо витяг із програми невиданої частини багатотомної монографії Ф.А. Щербини з історії Кубанського козацького війська (див.: додаток № 1).

Задум вченого по відтворенню історії козацького населення південного регіону Російської держави дійсно вражає своїм розмахом, багатоплановістю, прагненням дослідника якомога повніше описати всі сторони військової, соціально-економічної, культурної історії козацтва.

На сьогодні перед дослідниками різних наукових напрямків стоїть важливе завдання віднайти матеріали Ф.А. Щербини (у тому числі рукопис третього та матеріали до четвертого томів “Історії...”), що були розпорошені у вірі подій 1919–1936 років як на батьківщині вченого, так і в інших країнах, вивчити їх, проаналізувати, на практиці перевірити його рекомендації та висновки, забезпечити належне зберігання документів для нових пошуків.

Витяг із програми невиданої частини багатотомної монографії Ф.А. Щербини “История Кубаньского казачьего войска”

“18. Мирная жизнь казачества и период развития внутренней его жизни

Положение 1870 года и последствия его применения в войске. Законоположения по упорядочению земельных отношений. Размежевание земель. Образование войсковых земель и юртовых владений. Институт частной земельной собственности. Жаловальные земли

Быстрые и радикальные изменения хозяйственной жизни. Падение пастушеского скотоводства и развитие земледельческих занятий.

Законы 1869 и 1870 годов о приобретении иногородними у казаков усадебной оседлости и водворении иногороднего элемента в среде казачества. Влияние иногороднего населения на хозяйственные порядки казачества и роль этого населения в общем подъеме экономического развития в крае. Железные дороги и их значение для края.

Введение новых судебных учреждений и развитие гражданственности. Проекты преобразований административных учреждений в Кубанской области, издание положения о военной службе казаков Кубанского и Терского казачьих войск и применение к этим вопросам устава о воинской повинности Донского войска. Преобразования 22 марта 1888 года. Посещение Кубанской области Императором Александром III с Августейшим семейством.

Наказные Атаманы генералы М. Д. Цакни, П. И. Кармалгт, С. А. Шереметьев и Г. А. Леонов. Их деятельность в области внутреннего управления, хозяйственной жизни и народного образования.

19. Культурная и духовная жизнь казачества

Состав войск по национальностям и языку. Народное образование, учреждения и средства для развития его. Религия, раскол и сектантство. Казачий фольклор. Казачьи песни военного и бытового характера.

Народное творчество в этой области и основные мотивы его. Влияние городской и фабричной культур в этом отношении.

Народные сказки, легенды и предания. Героические элементы, следы влияния военных условий и животный эпос. Пословицы, поговорки и присловья. Заговоры, заклинания и знахарства. Поверья о колдунах, ведьмах и нечистой силе. Сказания о кончине мира, об антихристе и последних временах.

Легенды и сказания политического характера: о китайцах, англичанах и проч. Народная поэзия и певцы. Народные обычаи и нравы. Свадьбы, колядки, щедривки и гульбища. Общая характеристика умственного развития и потребностей казака.

20. Конечные итоги исторического прошлого казаков и современное состояние войска

Исторический тип казака "воина-промышленника" и вариации этого типа в исторической последовательности. Влияние в этом отношении окружающей природы, расовых скрещений, национальных особенностей и степени культурного развития соприкасающихся народностей.

Казачья сословность и регулирующие начала казачьей общины. Параллелизм и противоречия в развитии военных повинностей и хозяйственных форм. Казачий коллективизм в отношении земельной собственности, войскового имущества, капиталов и общей неразделенности войска. Слабое развитие этого начала в области практических мер и начинаний.

Развитие общественных потребностей и рост личности. Соответствующие изменения в бытовой жизни, осложнения в хозяйстве и жизненной обстановке. Расширение умственного кругозора и изменения к нравственным требованиям. Облагорожение вкусов в изящном и эстетических потребностей.

Положительные результаты истории казачества: прирост населения, развитие поселочных форм, дифференциация хозяйственных занятий, повышение техники, подъем образования, улучшения в домашней обстановке, смягчение отношений между полами и к детям, рост общественных потребностей.

Вытекающие отсюда задачи ближайшего будущего. Значение в этом отношении истории казачества как лучшего критерия и показателя в деле разрешения назревших проблем".

РДВИА. – Ф. 400. – Оп. 25. – Спр. 183. – Арк. 21-22.

Джерела та література

1. Російський державний військово-історичний архів (далі – РДВІА). – Ф. 400. – Оп. 25. – Спр. 192.
2. Spectator. К вопросу о составлении истории Кубаньского казачьего войска // Весник казачьих войск. – 1903. – № 15.

3. Чумаченко В.К. "История Кубанского казачьего войска" Ф.А. Щербины: от замысла к вопрошению. Книговедческий аспект // Научно-творческое наследие Федора Андреевича Щербины и современность: Сборник материалов межрегиональной научно-практической конференции "Научно-творческое наследие Федора Андреевича Щербины и современность" (Розсип, г. Краснодар, 25-26 февраля 2004 г.). – Краснодар, 2004.
4. Петлюра С.В. Причинок до історії переселення турецьких запорожців на Кубань // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1905. – Т. LXV. – Кн. 3.
5. Петлюра С.В. Секретні циркуляри уряду на Кубані // Україна. – 1907. – Кн. VI.
6. Петлюра С.В. 3 переписки Хведора Квітки Антоном Головатим // Україна. – 1907. – Кн. VII–VIII.
7. Петлюра С.В. Історія Кубанщини // Літературно-науковий вісник. – 1903. – Кн. X.
8. Щербина Ф.А. Темы для изучения Кубанской области // Известия ОЛИКО. – Екатеринодар. – 1912. – Вып. 5.
9. Щербина Ф.А. Программа (вопросник) о необходимости сбора сведений для написания истории Кубанского казачьего войска // Кубанские областные ведомости. – 1904. – 16, 17, 20, 23 марта.
10. Городецкий Б.М. Новый труд по истории Кубанского края // Известия ОЛИКО. – Екатеринодар. – 1912. – Вып. 5.
11. РДВІА. – Ф. 400. – Оп. 25. – Спр. 183.
12. Цветков В.А. Федор Щербина: хроника биографии и библиография. – Ст. Каневская, 1999.
13. Якаев С.Н. Федор Андреевич Щербина. Вехи жизни и творчества / К 155-летию со дня рождения. – Ч. 1. – Краснодар, 2004.
14. Мирошниченко О.В. Хранить – вечно! // Научно-творческое наследие Федора Андреевича Щербины и современность: Сборник материалов межрегиональной научно-практической конференции "Научно-творческое наследие Федора Андреевича Щербины и современность" (Розсип, г. Краснодар, 25-26 февраля 2004 г.). – Краснодар, 2004.

Summary

In article the author reveals out historiographical and archeographical contribution made by F. A. Scherbina in the field of a history of Kuban Cossacks and Kuban region. The special attention is paid to the difficult fate of historical sources, assembled by him

В. П. Ганзуленко

РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМА ІСТОРІОГРАФІЇ

Поступове відродження духовності українського народу відзначилося і зацікавленням історією діяльності різних релігійних конфесій, що існують на Україні, серед яких окреме місце займає римо-католицизм.

Під впливом змін у політичному житті України проблема діяльності Римо-католицької Церкви набула актуальності та нового звучання, особливо в південному регіоні. Саме на півдні України в XIX – на початку ХХ ст. діяльність католицької громади набула яскраво вираженого регіонального характеру, перш за все завдяки національним меншинам, які мешкали тут численними компактними групами і відзначалися досить великою релігійністю та згуртованістю.

Вивчення наукової літератури з проблеми діяльності РКЦ на півдні України свідчить про відсутність спеціальних робіт не лише з питання історіографічного аналізу функціонування римо-католицьких громад, але й з історії католицизму в південному регіоні в цілому. Проте коло досліджень як вітчизняних так і зарубіжних науковців з історії церкви в цілому є значним. Саме тому основним завданням статті є історіографічне дослідження функціонування РКЦ на півдні України.

Вітчизняну історіографію з проблеми умовно можна розбити на групи за хронологічним принципом:

- дореволюційна історіографія (дослідження католицької церкви під зверхністю Російської імперії);
- радянська історіографія;
- дослідження сучасності.

Першими дослідниками РКЦ в XIX – на початку ХХ ст. були самі священники. Становище Католицької церкви в Росії докладно розглядали Тираспольські єпископи Й. Кесслер і А. Церр [1; 2]. Йосиф Кесслер одним з перших спростував твердження про суто польський характер Католицької церкви в Російській імперії, він докладно розглянув джерела й причини національних протиріч у Тираспольській дієцезії й зробив висновок про провідну роль держави в проведенні політики русифікації й насадження православ'я. Однак, незважаючи на достатню кількість фактичного